

РЕЦЕНЗИЯ

върху дисертационен труд за получаване на образователната и научна степен **“доктор”** по: област на висше образование 3. *Социални, стопански и правни науки*, професионално направление 3.8 *Икономика*, научна специалност: Организация и управление (селско стопанство и подотрасли)

Автор на дисертационния труд: КУЩРИМ ЕМРУШ КАМИЛИ, докторант на свободна форма на обучение към катедра „Мениджмънт и маркетинг“ при Аграрен университет, гр. Пловдив

Тема на дисертационния труд: „ПОВИШАВАНЕ НА ЕФЕКТИВНОСТТА ОТ УПРАВЛЕНИЕТО НА ПРОДАЖБИТЕ НА АГРАРНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ В АЛБАНИЯ”

Рецензент: ПРОФ. Д-Р ВАЛЕНТИНА ЛЮБЕНОВА НИКОЛОВА-АЛЕКСИЕВА, Университет по хранителни технологии - Пловдив, област на висше образование: 3. *Социални, стопански и правни науки*, професионално направление: 3.8 *Икономика*, научна специалност: „*Икономика и управление*”, определена за член на научното жури със заповед № РД-16-985/07.10.2022 година от Ректора на АУ.

1. Кратко представяне на кандидата.

Кущрим Емруш Камили е зачислен като докторант на самостоятелна подготовка по докторска програма към катедра „Мениджмънт и маркетинг“ на Аграрен университет по научна специалност: Организация и управление (селско стопанство и подотрасли) в периода от 2020 - 2022 г. Той е придобил ОКС „Бакалавър“ по специалност „Икономика“ през 2008 година в Университета в Прищина, Косово и ОКС „Магистър“ по специалност „Икономически науки“ в Университета в Тетово, Северна Македония през 2017 г. Академичната си кариера започва през 2008 година като преподавател по икономика в Аграрно висше училище в Джилан, Косово. Впечатляващо е неговото портфолио на преподавател – в периода 2008 - 2016 година той е придобил солиден опит като преподавател по икономика в Аграрното висше училище, гимназиално училище и Висшето училище по изкуствата в Джилан, Косово. От 2016 година към момента той е назначен като асистент по финанси в Международния университет на Нови пазар, клон в Пресово, Сърбия. Владее отлично английски, сръбски и турски език, придобил е много добри компютърни и дигитални умения.

Следователно докторанът притежава отлична база за задълбочена научно-изследователска работа в сферата на маркетинга, управлението и добрите практики за повишаване ефективността на продажбите на аграрните предприятия.

2. Актуалност на проблема.

По съдържание дисертационният труд третира изключително актуален икономически проблем, свързан с изследване на натрупания местен и чужд опит в областта на разплащанията с клиенти, както и създаването на математически модели и методи, и адаптирането им към специфичните реалности, преобладаващи в Албания към момента. В условията на икономика в преход предприятията са изправени пред отсъстващия преди това проблем с възникването на лоши дългове, които са преки загуби и намаляват печалбата на предприятията от производствена дейност. Рязкото ускоряване на инфлационните процеси, забавят получаването на плащания от купувачите, което също води до финансови загуби за предприятията. Годишните на реформи се характеризират с криза на неплащанията (разплащанията стават чрез бартер и менителници), която обхваща предприятия от почти всички сектори, включително селскостопанския отрасъл. Прилагането на адекватни стратегии за управлението на ефективността на продажбите на аграрните предприятия в Албания, създава възможности за финансово оздравяване, подобряване на тяхното позициониране и имиджа им, и формиране на нови целеви пазарни сегменти, както и допълнителни възможности за създаване на конкурентни предимства и устойчиво развитие. Всичко гореописано засилва *значимостта* на дисертационния труд. Недостатъчните изследвания в областта на маркетинга и ефективното управление на продажбите и липсата на ясна методология за планиране на условията за продажба на селскостопански продукти, поражда необходимостта от научен труд с подобен фокус. Именно поради горните причини твърдя, че темата на дисертацията е сполучливо избрана. Тя е *изключително актуална, много оригинална и има голяма практическа значимост*.

3. Цел, задачи, хипотези и методи на изследване.

Във въведението на дисертационния труд са формулирани **основната цел и шест** логически обвързани задачи за нейното постигане. Коректно са определени **обектът и предметът** на изследването.

При интерпретиране на данните докторантът се базира на научни публикации и трудове на български и чужди автори; информационни бюлетени на международни организации; доклади и бюлетени на тематични материали от периодични издания, както и материали, получени в процеса на практическата работа на автора в селскостопански предприятия в Албания. В хода на изследването са използвани данни от финансовите отчети на селскостопански предприятия (OJSC Likinskaya Manufaktura, CJSC Tirotex, CJSC Тирана Weaving and Finish Plant, OJSC Agricultural Firm).

За решаване на поставените задачи се използват различни математически методи (линейно програмиране, симулация). Оптимизацията и симулационните изчисления, както и обработката на резултатите са извършени с помощта на специално разработени програми на езика за алгоритмично програмиране Visual Basic for Applications (VBA) на софтуерния пакет Microsoft Excel.

Методическият инструментариум е подходящо подбран, в съответствие с поставените цел и задачи.

И целта, и задачите са изрично изведени и правилно формулирани, като предоставят достатъчно възможности за изводи и препоръки в изследването и заключението. Давам много висока оценка на използваната методология, както и по отношение на изпълнението на поставените задачи за постигане целта на дисертацията.

4. Онагледеност и представяне на получените резултати.

Представеният дисертационен труд е в обем от **126 страници**. В структурно отношение включва **увод, 3 глави, заключение**. Резултатите са получени чрез съвременен инструментариум и са онагледени с подходящо подбрани **3 фигури и 22 таблици**, което е **доказателство за качествата на докторантът като много добър изследовател**.

След основния текст и заключението са добавени **9 приложения**:

Приложение 1. Среден период на оборот на вземанията в подсекторите на селскостопанската индустрия на САЩ (1999 г.) (фрагмент)

Приложение 2. Делът на селскостопанската индустрия в общия обем на дълга в индустрията на Албания

Приложение 3. Изходният код на програмния модул на модела за линейно програмиране.

Приложение 4. Таблица с данни за изследваните фирми

Приложение 5. Изходният код на софтуерния модул на симулационния модел

Приложение 6. Изходни данни на симулационния модел

Приложение 7. Резултати от 30 изпълнения на симулационния модел

Приложение 8. Изходен код на програмния модул, който извършва разпределението на вероятностите на сумите на плащанията въз основа на резултатите от симулационния модел

Приложение 9. Вероятностно разпределение на сумите на плащанията.

Въведението представя избрания изследователски проблем, обоснована е актуалността на темата, формулирани са коректно основната цел и задачите. Прецизирани са обекта и предмета на изследването, направен е кратък преглед на състоянието на проблема в международни и национални теоретични източници, описан е изследователския инструментариум и информационните източници.

Глава първа озаглавена „Нови явления в търговската дейност на земеделските предприятия в Албания по време на прехода към пазарна икономика“ и е разработена в обем от **26 страници**. Тя е фокусирана върху анализа на промените, настъпили в продажбената дейност на земеделските предприятия в Албания по време на прехода към пазарна икономика. Стига се до заключението, че към момента местните аграрни предприятия са принудени да обръщат много повече внимание на дейностите по продажбите, тъй като системата за търговия на едро не е достатъчно развита. Разгледани са и класифицирани различни форми на непарични плащания и е оценен мащабът на тяхното приложение в албанската икономика като цяло и в селскостопанската индустрия в частност. Анализирани са особеностите на проявлението на кризата на неплащанията в земеделския бранш.

Съществен принос на докторанта в тази глава е идентифицирането на детерминантите на ефективността на продажбите и нейното управление, както и разработването на методическа рамка за анализ и оценка на паричните и бартерните потоци за продажба на продукцията на земеделските предприятия в икономика в преход.

Прави много добро впечатление отличната запознатост на докторанта с теорията за бизнес моделирането, влиянието на методите за снабдяване на предприятието с ресурси върху спецификата на маркетинговата му дейност и процеса на разплащане, както и боравенето с широк понятиен апарат.

Глава втора е озаглавена „Управление на процеса на планиране на продажбата на продукти в аграрното предприятие“, разработена в обем от **25 страници**.

В структурно отношение, тя е изградена от три логически обвързани

параграфа. В първия параграф се разглежда процесът на разплащане с купувачите на продукти, неговото място в търговската политика на предприятието и връзката с други елементи на продажбите. Във втори параграф е анализиран мащабът на използването на търговския кредит при продажбата на аграрни продукти и се стига до заключението, че значително е увеличен дялът на търговския кредит по време на прехода от планова към пазарна икономика в Албания. В трети параграф, въз основа на изследвани разработки на местни и чуждестранни учени по този проблем, се стига до заключението, че в Албания липсват адекватни методи и математически модели, които позволяват на предприятията да планират процеса на получаване на плащания от купувачите, а западните методи са неприложими в албански условия.

Съществен принос в тази глава е, че на база разгледаните теоретични и методологични постановки е предложена методология, която позволява ефективно управление на паричните и бартерните потоци за продажба на продукти в контекста на разпространението на бартера в населените места и разработване на адекватна кредитна политика за аграрните предприятия.

Глава трета е озаглавена „Използване на математически модели за планиране на условията за продажба на селскостопански продукти“, разработена в обем от **30 страници**.

В тази глава са предложени математически модели, които позволяват формализиране на процеса на вземане на решения относно кредитната и скontoва политика. Предложен е математически модел за избор на оптимална опция за доставка на продукти до различни потребители, който с помощта на метода на линейно програмиране позволява максимално увеличаване на паричните и бартерните потоци за продажба на продукти. Предложен е и методологичен подход, който сравнява паричните и бартерните приходи, като бартерните трансакции се свеждат до парични средства, което позволява да се вземат предвид допълнителните разходи, произтичащи от използването на бартерни трансакции.

Съществен принос на докторанта в тази глава е предложени симулационен модел на парични и бартерни потоци за продажба на продукти, който позволява използването на симулационни методи за оценка на най-вероятния обем на входящите парични средства и други ресурси за продукти, изпратени до клиентите.

В края на трета глава са систематизирани основните аргументи, с които се доказват формулираната цел и свързаните с нея задачи.

Заключението на дисертационния труд обобщава изводите и констатациите за резултатите от проведеното изследване. Те дават основание да се установи, че основната цел и задачите са постигнати.

Структурата на дисертационното изследване е логически построена и съответства на поставената цел и задачи. Трудът съдържа конкретни резултати и емпирични доказателства, които обективно отразяват реалните постижения на проведеното научно изследване.

5. Обсъждане на резултатите и използвана литература.

➤ В теоретична част от дисертационното изследване:

Дисертационният труд е разработен на основата на задълбочено изследване на голям обем теоретични и практически изследвания. В списъка на използваните литературни източници са посочени **общо 114 източника**, всички на

английски език. *Посочените литературни източници са актуални и пряко свързани с темата на дисертационния труд.*

Докторантът е извършил сериозен литературен обзор и е направил синтез на теоретични основи на маркетинговата дейност на аграрните предприятия по време на прехода към пазарна икономика. Извършена е оценка на мащаба на прилагане на непаричните плащания в индустрията на Албания и са нализирани различни видове непарични плащания от гледна точка на тяхната доходност за предприятието. Извършена е оценка на мащаба на търговското кредитиране в албанската земеделска индустрия и са анализирани научните трудове на местни и чуждестранни учени в областта на управлението на процеса на разплащане с клиенти. Направените систематизации и обобщения показват *задълбоченост и добросъвестна работа с литературните източници*, умения за приложение на аналитични и дедуктивни техники за обработка на значителен обем информация с различни изследователски методики. Коректно, в текста със скоби са изведени всички цитирания и коментари на автора, което улеснява справките по цитираните източници. Участието на автора в дискусиите по изследваните проблеми *е активно и отразява умения да се изразява собствено критично мислене и да се формулират нови изводи и констатации.*

➤ **В методическата част от дисертационното изследване:**

Докторантът е избрал подходяща методология и изследователски инструментариум, който съответства на сложния, многомерен характер на изследването. За постигането на **основната цел** и поставените **задачи** са използвани *метод на групиране* (мнения на автори, методически характеристики, фактори оказващи влияние, компании); *метод на аналогията*; *графични методи*; различни *математически методи* (линейно програмиране, симулация) и други методи.

С пълна убеденост мога да потвърдя, че докторантът притежава задълбочена *теоретико-методологическа подготовка, умения за самостоятелна изследователска работа и резултатите от дисертационното изследване доказват тази моя преценка.*

➤ **В приложната част на дисертационното изследване:**

Докторантът напълно коректно, прилага предложената във втора глава методика за провеждане на емпиричното изследване. Резултатите от проведеното приложно изследване на селскостопански предприятия в Албания са представени на едно добро ниво с достатъчен по обем, обхват и съдържание доказателствен и аналитичен материал. Създаден е математически модел за избор на оптимален план за доставка на продуктите до потребителите чрез метода на линейното програмиране. Създаден е симулационен математически модел, който позволява прогнозиране на движението на паричните и бартерни потоци за продажба на продукти.

Трудът съдържа конкретни резултати и емпирични доказателства, които обективно отразяват реалните постижения на проведеното научно изследване.

Представеният дисертационен труд е цялостно, завършено изследване по актуален и значим обществен-икономически проблем. В хода на изследването са повдигнати и поставени на обсъждане най-значимите теоретични и практически проблеми, свързани с повишаване на ефективността на продажбите на аграрните предприятия.

Заинтересовани страни от изследването могат да бъдат образователни и обучителни организации за целите на професионалната подготовка, бизнес

организации с различен индустриален профил, организации от неправителствения сектор, органите на държавната и регионална власт.

Считам, че резултатите от дисертационното изследване са с висока степен на практическа приложимост, затова препоръчвам проектно-ориентирания подход за продължаващо развитие на темата.

6. Приноси на дисертационния труд.

Приносите могат да бъдат разделени на научни и научно-приложни. *Приемам приносите като реални, достоверни и доказани в хода на дисертационното изследване.*

Научни приноси

Обогатяване на знанията в областта на маркетинга и управлението на продажбите, и неговото приложение в контекста на засилена конкуренция и стремеж към устойчивото развитие, чрез изградена методическа рамка за анализ и планиране на условия за реализация на земеделска продукция и повишаване на ефективността на продажбите на аграрните предприятия в Албания.

Научно-приложни приноси

- Разработената методология за управление на паричните и бартерните потоци за продажба на продукцията на земеделските предприятия в икономика на преход;
- Предложен е математически модел, който по метода на линейното програмиране, оптимизира план за доставка на селскостопански продукти въз основа на анализа на условията, заявени от потенциални потребители;
- Предложен е симулационен математически модел, който позволява да се предвиди получаването на средства от потребителите за изпратени продукти.
- Разработена е информационна и софтуерна поддръжка на предложените математически модели на IBM PC.
- Дадени са препоръки за различни възможности за използване на разработените математически модели при планиране на процеса на взаимни разплащания с потребителите на селскостопански продукти.

Приносните постижения считам за лично дело на докторанта. Изводите и предложенията в дисертационния труд представят Кушрим Камили като ерудиран изследовател с добра теоретична подготовка, с възможности за творчески обобщения и формулиране на решения за практиката.

7. Критични бележки и въпроси.

- **Основно мнение:** качествена дисертация, отлично онагледена, ясно очертани приноси с потенциал за развитие.
- **Критични бележки:** нямам съществени критични бележки към дисертационното изследване.
- **Препоръки:**
 - Препоръчително е ясно дефиниране на тезата на дисертационния труд и убедителното ѝ доказване в хода на изследването.

- По-ясно разграничаване от докторанта на понятията „методология“ и „методика“. В изследването личи смесване на използването на двете понятия.

➤ **Въпроси:**

- **Въпрос 1:** Какви са недостатъците на предложения подход за управление на паричните и бартерните потоци за продажба на продукцията на земеделските предприятия в икономика на преход ?
- **Въпрос 2:** Кои са онези добри западни практики за увеличаване на ефективността на продажбите, които не могат да бъдат приложени от албанските аграрни предприятия и защо?

8. Публикувани статии и цитирания.

Представени са общо **5 публикации**, посветени на дисертационния труд, в които Куцрим Камили е единствен автор. Четири от тях са на английски език. Всички са отпечатани в престижни научни издания. Те са с общ обем от 34 страници и са станали достояние на научната общност в и извън Аграрния Университет. Като обем и качество те съответстват на минималните национални критерии, ЗРАСРБ и правилника на Аграрния университет за получаване на ОНС „**доктор**“.

Приемам всички публикации като **пряко съотнесими** към дисертационния труд. В тях са обобщени и публикувани съществени проблеми и резултати от изследванията в дисертационния труд.

Представеният автореферат отразява обективно структурата и съдържанието на дисертационния труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Въз основа на научените и приложените от докторанта, различни методи на изследване, правилно изведените експерименти, направените обобщения и изводи считам, че представеният дисертационен труд отговаря на изискванията на ЗРАСРБ и Правилника на Аграрния университет за неговото приложение, което ми дава основание да го оценя **ПОЛОЖИТЕЛНО**.

Позволявам си да предложа на почитаемото Научно жури също да гласува положително и да присъди на КУЦРИМ ЕМРУШ КАМИЛИ образователната и научна степен „**доктор**“ по научната специалност: Организация и управление (селско стопанство и подотрасли).

РЕЦЕНЗЕНТ: _____

(проф. д-р В. Николова-Алексиева)

Дата: 05.11.22 г
гр. Пловдив